

Геннадій Глазунов

НОВИЙ ЕПІЗОД ПОЛІТБІОГРАФІЇ БОРотьБИСТА А. СЛІПАНСЬКОГО

Із світлої пам'яті академіком Іваном Курасом ми вели розмову щодо непростой долі колишнього боротьбиста Андрія Сліпанського. Іван Федорович наполягав: треба досліджувати! Але історії знадобилося понад 80 років, щоб здійснити першу відкриту публікацію стенограми IV конференції КП(б) України, що проходила 17 – 23 березня 1920 року. Допомогли у вирішенні цієї справи співробітники Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Варто погодитися із загальною думкою передмови (її автор – доктор історичних наук В. Солдатенко) про те, що згадана конференція “посідає в історичному досвіді особливе, навіть унікальне місце”. Напевне, ця обставина її зробила стенограму конференції недоступною за радянських часів.

Герой цієї публікації А. Сліпанський спостерігав перебіг подій, може, трохи з боку, та, впевнені, він був безпосереднім свідком невиважених ухвал та хибних рішень, які, на думку істориків, спромоглися прийняти учасники партконференції. На завершення форуму компартійці спричинили розкол партій. Вихід із цієї ситуації шукав ЦК РКП(б).

У цій статті подано докладний виклад обставин злиття партій, а також деталі історичного пошуку заплутаних обставин непростой долі колишнього боротьбиста.

Народився Андрій Сліпанський 23 вересня 1896 року в селі Ненадиха нинішнього Тетіївського району Київської області. Батько його – селянин-бідняк – помер, коли сину було всього чотири роки, а у вісім – Андрій залишився сиротою. З того часу дитинство його проходило в родині старшого брата Івана, назначеного опікуном. Рано почав батрачити. Завдяки стипендії Таращанського земства хлопець закінчив сільськогосподарське училище в Дергачах, нині Харківська область. Тут, за його словами, він пізнав школу селянського бунтарства¹.

Під час навчання на Слобожанщині юнак прилучився до революційного руху. Ще в сільськогосподарській школі познайомився з Г. Михайличенком – у майбутньому лідером лівої течії партії соціалістів-революціонерів, а також з А. Заливчим, який невдовзі став “головним мотором” партії². Спочатку був гуртківцем, а з 1917 року – членом української партії есерів (УПСР)³.

Під впливом подій, пов’язаних із поваленням самодержавства, А. Сліпанський активно поринає у революційний рух. У травні 1917 року він представляв Україну на Всеросійському з’їзді Рад селянських депутатів. Після закінчення з’їзду український делегат затримався на деякий час у російській столиці і повернувся в Україну тільки восени⁴. У вересні 1917 року А. Сліпанського обрали головою Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів в Охтирці на Сумщині⁵. В добу гетьманщини партія есерів відправила його для роботи на Київщину. На губернському з’їзді УПСР (23 – 24 вересня 1918 року), А. Сліпанського було обрано членом губкому⁶. За часів Директорії А. Сліпанський працював головою повітового виконавчого комітету в м. Біла Церква, продовжував партійну діяльність. У з’їзд УПСР (березень 1919 року, Київ) обрав А. Сліпанського до секретаріату партзібрання⁷. У неділю 27 квітня 1919 року в партійному клубі “Боротьба” відбулися загальні збори Київської організації УПСР, які переобрали А. Сліпанського до складу міського комітету⁸. Він брав участь в обговоренні нагальних питань, які диктувалися непростими обставинами часу.

З наступом військ генерала А. Денікіна партії, що стояли на платформі “радянської влади”, мілітаризувалися⁹. УПСР поділяла такий курс та оголосила про мобілізацію. Військовий відділ УПСР під керівництвом А. Приходька зарахував А. Сліпанського до особливої роти резервного комполку¹⁰. За завданням партії А. Сліпанський у липні 1919 року змушений був в Одесі піти в підпілля. Оргінструкторський відділ ЦК УПСР просив транспортну мережу виділити вагон-теплушку для переїзду ряду представників партії есерів, у тому числі голови Одеського губревкому А. Сліпанського, та перевезення партлітератури до станції Одеса. Збереглося посвідчення від 29 лютого 1920 року стосовно призначення А. Сліпанського Головою Одеського губпарткому¹¹.

Відомо, що раніше (на початку 1918 року) ліва опозиція УПСР за сприяння газети “Боротьба” заявила про розрив із попереднім курсом УПСР, а на V з’їзді здобула більшість у складі обраного ЦК. У серпні 1919 року УПСР (комуністів) об’єдналася з УСДРП (незалежних). Таким чином, станом на серпень 1919 року на основі лівої опозиції фактично завершилося створення Української комуністичної партії (боротьбистів) – УКП(б)¹². Керівництво партії енергійно шукало шляхів до самоутвердження партії, навіть бажало ввести УКП(б) до складу Комінтерну. Виконком Інтернаціоналу двічі розглядав це питання та рішенням від 26 лютого 1920 року залишив у складі Комінтерну лише Компартію (більшовиків) України. З огляду на цю обставину керівництво виношувало плани про об’єднання УКП(б) з КП(б) України. За згодою ЦК КП(б)У це мало розглядатися на конференції Компартії України, що очікувалася в березні 1920 року¹³.

З цієї нагоди А. Сліпанський разом з іншими партійцями-боротьбистами прибув до Харкова¹⁴.

Вивчаючи історичні перехрестя долі боротьбиста А. Сліпанського, спробуємо детальніше розглянути ситуацію щодо процесу злиття партій на згаданій партконференції. Увагу 24-річного Андрія Сліпанського, окрім інших питань, напевне, привертала проблеми взаємостосунків компартії з УКП(б), ідеї якої він тривалий час поділяв.

На вечірньому засіданні 18 березня з доповіддю щодо питань партійного об’єднання виступив член бюро ЦК КП(б)У Я. Яковлев (Єпштейн). Доповідач торкнувся історії еволюції головних українських партій доби української революції – УСДРП та УПСР. Нагадав про низку розмежувань та розколів згаданих партій, із розумінням зупинився на процесі “кристалізації комуністичної свідомості” у тих “елементів”, які оформилися останнім часом в окремі течії, в першу чергу боротьбистів. Партіям, які ставали на шлях підтримки соціалістичної революції, більшовики відкривали двері для проходу в КП(б)У. При цьому закликали їх до рішучого розриву з тими, хто коливався чи перебував на контрреволюційних позиціях або прагнув використати учорашніх однопартійців із ворожою метою. На завершення вечірнього засідання делегати відмовилися від обговорення

доповіді з цього питання. На пропозицію доповідача стосовно подальшого входження боротьбистів у компартію, голова Тимчасового робітничо-селянського уряду України Х. Раковський визнав доповідь неповною, тому що “конкретне й важливе в даний час питання” залишалося не висвітленим. За словами Х. Раковського, він сам повинен був дати відповідь щодо цієї проблеми, та поки що не мав підписаного документа. Пообіцяв повідомити про результати переговорів на завтра¹⁵.

Початок ранкового засідання 19 березня було закритим. Далі, за стенограмою, Х. Раковський повідомив про позитивні результати переговорів із представниками УКП(б). Він наполягав, щоб боротьбисти, вступаючи в компартію, відмовилися мати свій “організаційний центр”, вони не повинні саме таким чином “тиснути” на компартію. На цій підставі Х. Раковський разом із компартією висловив упевненість, що “боротьбисти, ввійшовши до компартії, поступово будуть асимільовані”. А. Сліпанський, як й інші боротьбисти, приймав і до себе звернення Х.Раковського, який стверджував, що серед боротьбистів “є товариші, із якими ми довго працювали, яких ми добре знаємо, які є цілком надійними товаришами і добрими комуністами”. Керівництво ЦК КП(б)У визнавало виграшним той факт, що боротьбисти стали поповненням, “яке добре знало українське село”. Практично одногосно (з одним проти) була затверджена резолюція “Про відносини з іншими партіями”. Останній абзац резолюції був присвячений, власне, проблемам боротьбистів, зокрема, констатовалося, що “політика ЦК по відношенню до боротьбистів виходила з досконало вірних положень”. Тому партконференція підтримала всі кроки ЦК щодо шляху узгодження з боротьбистами і “підтвердила порозуміння з ними”¹⁶. У цьому зв’язку головуєчий Е.Квірінг надав слово від партії боротьбистів В. Блакитному. Піднесений виступ одного з лідерів УКП(б) неодноразово переривався оплесками і закінчився дружнім заспівом Інтернаціоналу¹⁷.

Вечірнє засідання партконференції 20 березня вів голова Харківського губвиконкому О. Іванов. Він повідомив про початок спільного засідання партконференції разом із конференцією боротьбистами і просив у зв’язку з цим гостей звільнити приміщення. В зал зайшло близько 100 делегатів від УКП(б) – однодумців

А. Сліпанського¹⁸. Присутніх вітав Х. Раковський. Звертаючись до боротьбистів, він пообіцяв називати їх цим “історичним іменем” востаннє. Слово для виступу було надано ще одному лідеру колишньої УКП(б) О. Шумському, який повідомив про об’єднання двох партій “під командою однієї партії”. Тепло вітали об’єднавчий акт від імені виконкому III Інтернаціоналу Ж. Садуль, від КПЗУ – І. Сяк, польських комуністів – Ф. Кон. Делегатом IV конференції КП(б)У був і Й. Сталін. Від імені РКП(б) він вітав об’єднану конференцію з примноженням сил та висловив сподівання, “що маси, які йдуть за партіями, підуть віднині зімкненими рядами проти зовнішніх і внутрішніх ворогів”¹⁹.

Відповідно до стенограми IV конференція КП(б)У надала право 18 представникам колишніх боротьбистів брати подальшу участь у роботі свого форуму з ухвальним голосом²⁰, список цих боротьбистів не оголошувався. В архівних матеріалах партії боротьбистів та в архівних джерелах партконференції списку саме із такою назвою не виявлено. Разом із тим, як показують матеріали пошуку щодо долі А. Сліпанського, той був учасником цієї групи делегатів-боротьбистів. Про цю обставину він повідомляв під час арешту в червні 1933 року, може, й очікував від цього певного послаблення вироку²¹.

Далі за стенограмою: на сьомий день роботи партконференції планувалося обирати делегатів на IX з’їзд РКП(б) та членів ЦК КП(б)У. Голова мандатної комісії І. Батурін (Київська делегація) на засіданні поінформував, що на партконференції перебувало 240 делегатів з ухвальним голосом²².

Зауважимо, що ідейні суперечки мали місце у всі дні роботи конференції, певна вільність виступів була загальною під час розгляду інших питань, за припущенням: ще діяли елементи очікуваних революційно-демократичних поглядів. Та в останній день роботи партконференції у зал засідання вихлюпнувся весь арсенал ідейних протиріч компартії, що народжувалася у тяжких муках української революції. Створилася ця ситуація вперше під час розгляду списку делегатів на всеросійській партійний з’їзд: учасники партконференції поділилися навпіл. Виявилися два списки майбутніх делегатів московського з’їзду. Та більшості ні один із них не отримав, як за перший, так і за другий список проголосувало по 113 делегатів,

6 утрималося. Головуючий Й. Сталін оголосив, що на цій підставі делегати мали представляти компартію за своїм списком, за його словами, “кожна група посилає по 13 делегатів і 5 кандидатів”. На цьому головуючий завершив розгляд питання з обговорення списку делегатів на всеросійський партз’їзд²³.

Визнавши, що склад делегатів партконференції порівну поділився, Г. Петровський від імені 83 делегатів повідомив, що в умовах, коли дві рівні частини учасників конференції не знайшли спільної мови щодо загальних питань і, на його думку, “особистий момент покривав усі принципи розбіжності”, то оголошена частина делегатів відмовляється брати участь у подальшому голосуванні. В. Блакитний з представниками партії боротьбистів поступив так само. На цій підставі С. Косіор разом зі своїми послідовниками залишив зал. О. Шумський прореагував на “ненормальну” ситуацію таким чином: він зняв із розгляду свою кандидатуру до складу ЦК²⁴. В компартії України стався розкол, подальшим оздоровленням партії займався ЦК РКП(б). На завершення партконференції Й. Сталін ще раз повернувся до питання щодо об’єднання компартії з партією боротьбистів та назвав останніх силою, що “живиться соками села”²⁵.

Один із перших істориків української компартії М. Равич-Черкаський, порівнюючи подібне злиття інших партій у Європі того часу, висловлював думку, що аналогічні події “не мали і сотої долі того соціального значення, того глибокого історичного змісту”, яке мало злиття партій у нас²⁶. Додамо, що і керівництво РКП(б) визнавало партію боротьбистів впливовою політичною структурою того вельми непростого часу²⁷.

Недаремно детально повідомили про обставини злиття партій. Окремо розглянемо ситуацію зі списками делегатів на з’їзд РКП(б), які обговорювалися в останній день партконференції. У стенограмі названі прізвища першого списку, до якого входили 23 представники, в тому числі 23-м записано дослівно Степанський. У другому списку було 16 представників, причому, 3-м також значилося прізвище Степанський²⁸. Це єдиний представник, який значився і в першому, і в другому списках. Можна стверджувати про незмінну довіру до цього учасника з боку обох частин поділеного складу делегатів партконференції.

Припускаємо, що через конфліктну ситуацію в стенограмі IV конференції КП(б)У залишився не визначеним список осіб, які так чи інакше були обрані делегатами на IX з'їзд РКП(б). Бачимо лише кількісний склад делегації української компартії – 26 осіб²⁹.

У архівних матеріалах згаданої партконференції виявлено декілька документів, які дають підстави для певних історико-аналітичних висновків. По-перше, знайдено рукописний список боротьбистів (хоч він і без підпису, але підготовлений, напевне, керівниками ЦК УКП(б). – Авт.) кількістю 18 осіб. Якщо за прізвищами, то 8 з них були членами ЦК, а останні – представниками партії боротьбистів в губерніях, у тому числі 16-м значився Сліпанський³⁰. Зауважимо при цьому, що саме така кількість співвідноситься з кількістю боротьбистів – 18. Як зазначалося вище, їм надавалося право повноправної участі в партконференції. По-друге, в архіві виявлено список мандатів виданих (рукою дописано – дійсним) членам “Всеартійної У. К. П. (б)”, але ця назва закреслена і додано “К.П.Б.У. (с совещат.)”. Усього в цьому списку надруковано 136 прізвищ. У кінці стоять підписи голови мандатної комісії та секретаря, які засвідчують, що мандати перелічених осіб отримано 23 березня 1920 року. Під номером 47 надруковано ім'я: “Сліпанський Андрій – Одеський губпартком”³¹. По-третє, в архівних матеріалах IV конференції КП(б)У знайдено список під назвою “Делегати на с'езд” (так за оригіналом). В ньому зазначено 18 делегатів, із прізвищами: на початку Сталін, Петровський, Яковлев та інших. Порівнюючи з стенограмою, можна вважати, що це міг бути другий список для обговорення делегатів всеросійського партз'їзду. В цьому списку є декілька прізвищ, які у ході обговорення змінювалися, в тому числі під номером 11-м спочатку олівцем було написано “Паньков – боротьб.”, а зверху чорним чорнилом дописано “Степанський”. Далі, в архівних матеріалах до партконференції є анкета учасника конференції з прізвищем “Степанский Исаак Соломонович – парткличка Ст. Вольный – Степа, командирован Бердичевской организацией”. Коротко про долю цього делегата. Іменний покажчик до стенограми повідомляє, що народився він в 1894 році, а рік смерті залишається невідомим. В 1917 – 1920 роках був членом Катеринославського комітету Бунду, виконком Катеринославського та заступником голови

Бердянського радпрофу, заввідділом праці, членом Бердичівського комітету КП(б)У, редактором газети ревкому “Известия”³².

У бурхливий завершальний день роботи партконференції, на нашу думку, сталася прикра помилка, що знайшло відображення в архівних першоджерелах конференції і, як наслідок, в опублікованій стенограмі ІV конференції КП(б) України. Не применшуючи жодним чином певних заслуг Ісака Степанського перед компартією двадцятих років минулого століття, доходимо іншого висновку. Помилка полягає в тому, що, замість прізвища Степанський, у списку делегатів на всеросійський партз’їзд треба читати Сліпанський.

Останнє. Подальший пошук матеріалів щодо долі А. Сліпанського проводився вже на підставі протоколів ІХ з’їзду РКП(б). На цьому з’їзді були присутні 553 делегати з правом ухвального голосу. Українську делегацію представляли 27 делегатів. Серед них у загальному списку під номером 438 значився А. Сліпанський, обраний “ІV конференцією КП(б)У”³³. Додатково зазначимо, що мандатна комісія з’їзду повідомляла: від України було обрано 26 делегатів із правом ухвального голосу, 3 – із дорадчим, а 17 залишилися “не з’ясованими”. За відсутності джерел уточнення мандатна комісія не мала можливості звірити якість розходжень, тому доповідь опублікувала “без виправлень”. Між тим І. Степанського в складі делегатів ІХ з’їзду РКП(б) не виявлено³⁴.

Враховуючи напрям поширеної діяльності колишньої УКП(б) серед селян, А. Сліпанський, за нашим припущенням, разом із М. Скрипником брав участь у засіданні кооперативної секції ІХ з’їзду РКП(б), яке відбулося 2 квітня 1920 року³⁵.

Таким чином, ми маємо тверді докази того, що колишній боротьбист А. Сліпанський був дійсним учасником ІІ конференції УКП(б), потім ІV конференції КП(б)У і цим партфорумом обраний делегатом на ІХ з’їзд Російської компартії (більшовиків) із правом ухвального голосу. Разом із тим, іменний покажчик учасників ІV партконференції дає пояснення про всіх 26 делегатів ІХ з’їзду РКП(б), за винятком п’яти, в тому числі відсутня інформація про боротьбиста Андрія Сліпанського³⁶.

Знавець боротьбизму І. Майстренко детально описує історію своєї партії й проблеми її злиття з компартією. Але, за текстом,

він не повідомляє про свою особисту участь у II з'їзді УКП(б), у тому числі й на IV конференції КП(б)У. Тому, для з'ясування ролі А. Сліпанського на партконференції у працях І. Майстренка немає даних. Але нагадаємо його відгук стосовно героя нашої публікації. В "Історії мого покоління" А. Сліпанський запам'ятовує авторові "блискучими виступами ... як доповідач-аналітик", а в "Боротьбізмі" – визнав його "талановитим економістом-аграрником"³⁷.

Підсумовуючи, зазначимо, що з порушених у цій статті питань найкращим експертом міг би бути Академік Іван Курас, оскільки проблеми колишньої партії боротьбистів стосувалися кола його, на жаль, не завершених наукових досліджень.

Додамо, що в 1931 – 1933 роках А. Сліпанський був першим віце-президентом Всеукраїнської Академії сільськогосподарських наук та репресований за політичним звинуваченням як колишній боротьбист. Але про ці обставини його життя в інших публікаціях.

¹ Див.: Держархів Харківської області. Справа А.М. Сліпанського. Ф.№ФР 6452, оп. № 3. У 2 т.

² Іван Майстренко. Боротьбізм. Історія однієї течії українського комунізму. – Мюнхен, 1954. – С. 300.

³ Див.: Держархів Харківської області. Справа А.М. Сліпанського. Ф.№ФР 6452, оп. 3. У 2 т.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. № 43, оп. № 1, спр. 6. – С. 43.

⁷ Газета "Боротьба". – 1919. – 9 березня.

⁸ Там само. – 29 квітня.

⁹ Там само. – 20 липня.

¹⁰ Там само. – 29 липня.

¹¹ ЦДАГО України. Ф. № 43, оп. 1, спр. 67. – С. 94, 87.

¹² Газета "Боротьба". – 1919. – 7 серпня.

¹³ Литвин В.М. УКРАЇНА: доба війн і революцій (1914 – 1920 рр.). – К.: Вид. дім "Альтернативи", 2003. – С. 484–485.

¹⁴ Див.: Держархів Харківської області. Справа А.М. Сліпанського. Ф.№ ФР 6452, оп. № 3. У 2 т.

¹⁵ Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України 17 – 23 березня 1920 р. Стенограма. – К.: Вид. дім "Альтернативи", 2003.

– С. 145–157.

¹⁶ Там само. – С. 159–164.

¹⁷ Там само. – С. 169–170.

¹⁸ Там само. – С. 14.

¹⁹ Там само. – С. 276–282.

²⁰ Там само. – С. 14, 430.

²¹ Див.: Держархів Харківської області. Справа А.М. Сліпанського. Ф.№ ФР 6452, оп. № 3. У 2 т.

²² Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України 17–23 березня 1920 р. Стенограма. – С. 185–194.

²³ Там само. – С. 435–437.

²⁴ Там само. – С. 438–440.

²⁵ Там само. – С. 441–442.

²⁶ Равич-Черкасский М. История коммунистической партии (б-ов) Украины. Госиздательство Украины, 1923. – С. 164.

²⁷ Див.: Політична історія України. XX століття: У 6 т. /Ред. кол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002–2003.

²⁸ Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України 17–23 березня 1920 р. Стенограма. – С. 145–157.

²⁹ Там само. – С. 433.

³⁰ ЦДАГО України. Ф. № 1, оп. № 1, спр. 38. – С. 145.

³¹ Там само. – С. 25–27.

³² Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України 17–23 березня 1920 р. Стенограма. – С. 436, 515; ЦДАГО України. Ф. № 1, оп. № 1, спр. 41. – С. 218–219зв, 220.

³³ Девятый съезд РКП(б). Протоколы. – Москва, 1960. – С. 463.

³⁴ Там само. – С. 472–479.

³⁵ Девятый съезд Российской Коммунистической партии. Стенографический отчет. – Москва: Госиздательство, 1921. – С. 243–277.

³⁶ Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України 17–23 березня 1920 р. Стенограма. – С. 489–519.

³⁷ Див.: Майстренко Іван. Боротьбизм. Історія однієї течії українсько-го комунізму. – Мюнхен., 1985; Майстренко Іван. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні. – Едмонт, 1985. – С. 288.